

**Procedury reagowania
w przypadku wystąpienia
wewnętrznych i zewnętrznych
zagrożeń fizycznych w szkole**

Spis treści

Procedura postępowania w sytuacji agresywnego zachowania ucznia.....	3
Postępowanie wobec ofiary czynu karalnego.....	3
Procedury postępowania w sytuacji posiadania przez uczniów niedozwolonych przedmiotów na terenie szkoły.	4
Procedury postępowanie w sytuacji podejrzenia, że uczeń znajduje się pod wpływem środków psychoaktywnych	4
Procedury postępowanie w przypadku znalezienia substancji przypominającej wyglądem narkotyków.....	5
Procedury postępowanie w przypadku podejrzenia, że uczeń posiada przy sobie substancję psychoaktywną.....	5
Procedury postępowanie w przypadku zachowania uniemożliwiającego prowadzenie lekcji.....	6
Procedury postępowanie w przypadku palenia tytoniu przez ucznia na terenie szkoły.....	6
Procedury postępowanie w sytuacji wagarów ucznia.....	7
Procedury postępowania w sytuacji naruszenia nietykalności osobistej nauczyciela lub innego pracownika szkoły	7
Procedury postępowania w sytuacji stwierdzenia dewastacji mienia szkolnego, cudzej własności lub kradzieży. .	8
Procedury postępowania w sytuacji otrzymania informacji, że uczeń może być zarażony wirusem HIV lub chory na AIDS.....	8
Procedury postępowania przy zranieniach, skaleczeniach.....	9
Procedura postępowania w przypadku sytuacji trudnych kryzysowych.....	10
Procedura postępowania w przypadku ujawnień myśli samobójczych i prób samobójczych na terenie szkoły.....	11
Procedura postępowania w przypadku śmierci samobójczej ucznia dokonanej poza szkołą.....	12
Procedura postępowania w przypadku żałoby po śmierci ucznia (za wyjątkiem śmierci samobójczej).....	13
Wtargnięcie napastnika do szkoły.....	14
Podłożenie ładunku wybuchowego.....	15
BEZPIECZEŃSTWO CYFROWE.....	16
Dostęp do treści szkodliwych, niepożądanych i nielegalnych.....	16
Cyberprzemoc.....	17
Naruszenia prywatności dotyczące nieodpowiedniego lub niezgodnego z prawem wykorzystania danych osobowych lub wizerunku dziecka i pracownika szkoły.....	17

Procedura postępowania w sytuacji agresywnego zachowania ucznia

- Zdecydowane przerwanie negatywnych zachowań wobec ofiary
- Wezwanie wychowawcy klasy, pedagoga szkolnego i dyrektora szkoły
- Powiadomienie rodziców ofiary oraz sprawcy agresywnego zdarzenia
- W szczególnych wypadkach zawiadomienie Policji
- Wezwanie rodziców sprawcy do szkoły
- Próba mediacji między stronami konfliktu
- Odnotowanie zachowania ucznia w dzienniku lekcyjnym
- W szczególnych wypadkach powiadomienie Sądu Rodzinnego
- Sporządzenie notatki służbowej

Postępowanie wobec ofiary czynu karalnego

- Udzielenie pomocy i zapewnienie opieki poszkodowanemu
- Wezwanie w razie potrzeby Pogotowia Ratunkowego
- Powiadomienie wychowawcy klasy, pedagoga szkolnego i dyrektora szkoły
- Powiadomienie rodziców
- Wezwanie w razie potrzeby Policji
- Zabezpieczenie dowodów mogących świadczyć o przestępstwie
- Sporządzenie notatki służbowej

Procedury postępowania w sytuacji posiadania przez uczniów niedozwolonych przedmiotów na terenie szkoły

- Nakłonienie ucznia do oddania niebezpiecznego przedmiotu
- Jeżeli uczeń odmawia oddanie niebezpiecznego przedmiotu, a przedmiot stanowi zagrożenie dla zdrowia lub życia społeczności szkolnej, powiadomienie dyrektora szkoły, który zawiadamia Policję
- W każdym przypadku powiadomienie wychowawcy, który wzywa rodziców do szkoły
- Odnotowanie zachowania ucznia w dzienniku lekcyjnym
- Sporządzenie notatki służbowej

Procedury postępowanie w sytuacji podejrzenia, że uczeń znajduje się pod wpływem środków psychoaktywnych

- Powiadomienie pielęgniarki szkolnej oraz dyrektora szkoły, pedagoga szkolnego lub wychowawcę
- Odizolowanie ucznia i pozostawienie pod opieką
- Wezwanie lekarza
- Wezwanie rodziców, w przypadku odmowy przyjazdu rodziców lub niemożności skontaktowania się z opiekunami prawnymi wezwanie Policji
- Przeprowadzenie rozmów z rodzicami, zaproponowanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej, poinformowanie o możliwości pomocy w poradniach specjalistycznych
- Odnotowanie zachowania ucznia w dzienniku lekcyjnym
- W każdym przypadku powiadomienie Policji oraz Sądu Rodzinnego
- Sporządzenie notatki służbowej

Procedury postępowanie w przypadku znalezienia substancji przypominającej wyglądem narkotyk

- Zabezpieczenie substancji przez pracownika szkoły z zachowaniem środków ostrożności
- Powiadomienie dyrektora szkoły
- Próba ustalenia właściciela substancji
- Powiadomienie Policji i przekazanie substancji
- Sporządzenie notatki służbowej

Procedury postępowanie w przypadku podejrzenia, że uczeń posiada przy sobie substancję psychoaktywną

- Nauczyciel w obecności innego pracownika szkoły ma prawo zażądać, aby uczeń przekazał podejrzaną substancję – nauczyciel nie może samodzielnie przeszukać ucznia ani jego prywatnych rzeczy. Jeżeli uczeń odmawia przekazania substancji nauczyciel wzywa Policję
- Powiadomienie o zdarzeniu dyrektora szkoły i pedagoga szkolnego
- W przypadku, gdy uczeń odda nauczycielowi podejrzaną substancję, szkoła przekazuje ją niezwłocznie Policji
- Sporządzenie notatki służbowej

Procedury postępowanie w przypadku zachowania uniemożliwiającego prowadzenie lekcji

- Upomnienie słowne
- Wezwanie dyrektora i pedagoga szkolnego
- Powiadomienie wychowawcy
- Odnotowanie zachowania ucznia w dzienniku lekcyjnym
- Jeżeli podejrzewamy, że zachowanie wynika z powodu zażycia substancji psychoaktywnych, postępujemy zgodnie z procedurami dot. podejrzenia, że uczeń znajduje się pod wpływem środków psychoaktywnych
- W każdym wypadku powiadomienie rodziców ucznia

Procedury postępowanie w przypadku palenia tytoniu przez ucznia na terenie szkoły

- Poinformowanie o tym fakcie wychowawcy klasy
- Powiadomienie opiekunów prawnych
- Rozmowa dyscyplinująco-uświadamiająca
- Odnotowanie zachowania ucznia w dzienniku lekcyjnym

Procedury postępowanie w sytuacji wagarów ucznia

- W sytuacji nieusprawiedliwionej dłuższej nieobecności ucznia (przepisy wynikające ze Statutu Szkoły), telefoniczne powiadomienie rodziców, prawnych opiekunów o absencji
- Wysłanie pisemnego upomnienia – zawiadomienia prawnych opiekunów o nierealizowaniu obowiązku nauki
- W przypadku braku reakcji prawnych opiekunów na upomnienia wszczęcie procedury administracyjnej – wniosek o wszczęcie procedury administracyjnej do wójta, burmistrza gminy, miasta, w którym uczeń mieszka
- Powiadomienie Sądu Rodzinnego - dot. ucznia małoletniego
- Skreślenie z listy uczniów – dot. ucznia pełnoletniego

Procedury postępowania w sytuacji naruszenia nietykalności osobistej nauczyciela lub innego pracownika szkoły

- Powiadomienie dyrektora szkoły o popełnieniu przestępstwa
- Notatka służbowa ze zdarzenia
- Powiadomienie prawnych opiekunów ucznia o popełnieniu przestępstwa
- Powiadomienie Policji o popełnieniu przestępstwa
- Nagana dyrektora

Procedury postępowania w sytuacji stwierdzenia dewastacji mienia szkolnego, cudzej własności lub kradzieży

- Interwencja świadka zdarzenia – powstrzymanie sprawców
- Powiadomienie dyrektora szkoły
- W przypadku braku ustalenia sprawców, rozmowa pojedynczo z osobami mogącymi znajdować się w miejscu zdarzenia (spisanie notatek z rozmów, które przesłuchiwani uczniowie podpisują)
- Wezwanie rodziców
- W przypadku dużej szkody wezwanie Policji
- Wszczęcie procedur prawnych mających na celu wyciągnięcie konsekwencji materialnych wobec opiekunów prawnych sprawców lub uczniów pełnoletnich
- Odnotowanie zachowania ucznia w dzienniku lekcyjnym

Procedury postępowania w sytuacji otrzymania informacji, że uczeń może być zarażony wirusem HIV lub chory na AIDS

- Powiadomienie dyrektora szkoły, pedagoga szkolnego, pielęgniarki szkolnej
- Powiadomienie prawnych opiekunów – dotyczy tylko uczniów małoletnich – o możliwości bezpłatnego i anonimowego wykonania badań na obecność wirusa, udzielenie opiekunom i uczniowi wsparcia emocjonalnego
- Rozmowa z uczniem z grupy ryzyka, poinformowanie o możliwości bezpłatnego i anonimowego wykonania badań na obecność wirusa, udzielenie uczniowi wsparcia emocjonalnego.

Procedury postępowania przy zranieniach, skaleczeniach

- Bezwzględne założenie jednorazowych rękawic gumowych
- Przemycie rany wodą utlenioną, jeżeli rana jest zanieczyszczona należy ją oczyścić za pomocą jałowych gazików
- Założenie opatrunku – przy niewielkim skaleczeniu zastosować plaster z gazą. Jeżeli rana jest duża, należy użyć jałowych gazików i owinąć bandażem dzianym
- W przypadku rany rozległej, która może nadawać się do szycia, wezwanie opiekunów prawnych. Poinformowanie opiekuna prawnego o konieczności zgłoszenie się z dzieckiem do najbliższej poradni chirurgicznej lub na izbę przyjęć szpitala rejonowego.
- Kiedy rany zagraża zdrowiu lub życiu ucznia, a kontakt z rodzicami jest uniemożliwiony wezwanie Pogotowia Ratunkowego
- Wyrzucenie zużytych opatrunków do specjalnego worka foliowego w kolorze czerwonym, który znajduje się w gabinecie pielęgniarki szkolnej

Procedura postępowania w przypadku sytuacji trudnych kryzysowych

1. Działania uprzedzające, zapobiegawcze:

- Omówienie problematyki na forum Rady Pedagogicznej;
- Monitorowanie stanu psychicznego uczniów, reagowanie na symptomy ostrego, chronicznego stresu, objawy depresji

2. Działania interwencyjne:

- Ustal i potwierdź rodzaj zdarzenia;
- Nie pozostawiaj ucznia samego;
- Usuń wszystko, co może ułatwić realizację zamiaru;
- Bez rozgłosu przeprowadź ucznia w bezpieczne, ustronne miejsce;
- Zbierz wstępnie informacje o okolicznościach zdarzenia;
- Wezwij pomoc (pogotowie, policję, straż) jeśli potrzeba;
- Zadbaj, żeby interwencja służb przebiegała dyskretnie;
- Towarzysz uczniowi- jesteś dla niego ważny;
- Zawiadom Dyrekcję Szkoły- Dyrekcja zawiadamia jednostkę sprawującą nadzór nad szkołą;
- Dokonaj szybkiej oceny zagrożeń.

Kolejność powiadamiania:

- Nauczyciel zawiadamia wychowawcę i pedagoga szkolnego, dyrektora, informuje o wynikach swojej oceny sytuacji (ryzyka); w razie potrzeby podejmuje niezwłocznie działania w celu ratowania życia i zdrowia poszkodowanego w szczególności wzywa odpowiednie służby oraz zapewnienia w miarę możliwości opiekę psychologa;
- Wychowawca powiadamia rodziców/ opiekunów prawnych;
- Dyrekcja szkoły dokonuje wyboru priorytetów i ustala strategię działania uzależniając ją od oceny sytuacji;
- Chronić ucznia oraz inne osoby przed zbędnymi czynnikami stresującymi (np. kontaktem z mediami, świadkami, itp.)

3. Działania naprawcze:

- Dokonaj diagnozy ryzyka ponowienia zamachu uwzględniając, że odratowana osoba ma nadal poważne kłopoty z radzeniem sobie z problemami życiowymi;
- Bezwzględnie skonsultuj dalszą strategię z PPP lub placówką opieki zdrowotnej;
- Podejmij próbę zmobilizowania rodziny, aby udzieliła wsparcia bliskiemu, zapewniła mu bezpieczeństwo, wzmocniła wzajemne więzi.
- Za kontakt z mediami odpowiedzialny jest dyrektor szkoły.
- Informacja dla rodziców i innych uczniów

Procedura postępowania w przypadku ujawnień myśli suicydalnych i prób samobójczych na terenie szkoły

1. Dyrektor szkoły niezwłocznie kontaktuje się w sytuacji śmierci samobójczej dokonanej na terenie szkoły z:
 - służbami medycznymi;
 - rodzicami ucznia;
 - policją, prokuraturą;
 - organem nadzoru pedagogicznego
2. Dyrektor szkoły powiadamia rodziców o zdarzeniu. Organizuje i udziela pomocy służbom ratowniczym i policji w przypadku ich działań. Podejmuje decyzje o dalszej organizacji pracy szkoły w danym dniu. Organizuje interwencję grupową dla uczniów i nauczycieli.

Procedura postępowania w przypadku śmierci samobójczej ucznia dokonanej poza szkołą

1. Dyrektor szkoły powiadamia nadzór pedagogiczny o zdarzeniu;
2. Dyrektor szkoły organizuje interwencję w środowisku rówieśniczym ucznia i nauczycieli;
3. Wychowawcy informację o śmierci ucznia przekazują na forum swoich klas, należy unikać informowania uczniów na forum szkoły;
4. Przekazywany komunikat należy ograniczyć do minimum;
5. Należy nie dopuścić do doszukiwania się w tragicznym zdarzeniu sensacji, zbytniego rozgłosu. Nie należy dopuścić do gloryfikowania zmarłego ucznia, ukazywania go jako męczennika, wzoru do naśladowania;
6. Nie wolno wspominać, ani opisywać, metody samobójstwa a także miejsca, w którym je popełniono;
7. Należy unikać nadmiernych uproszczeń, lepiej podkreślać że jest to skutek interakcji wielu czynników;
8. Na każdym kroku mocno podkreśla, że samobójstwo nie jest żadną metodą radzenia sobie z problemami osobistymi. Przypomnieć do jakich osób lub instytucji uczniowie mogą i powinni zgłaszać się gdy mają problemy, zarówno z nauką jak i osobiste;
9. Przede wszystkim nie należy dopuścić aby którykolwiek z uczniów utożsamiał się z samobójcą i poprzez pryzmat tragicznego zdarzenia widział sposób na rozwiązanie swoich problemów.

Procedura postępowania w przypadku żałoby po śmierci ucznia (za wyjątkiem śmierci samobójczej)

1. Działania uprzedzające:

- Omówienie procedury postępowania na forum Rady Pedagogicznej;
- Omówienie tematyki stresu, traumy, żałoby, reakcji typowych dla stresu pourazowego na forum Rady Pedagogicznej;

2. Działania interwencyjne:

- Poinformuj nauczycieli, wychowawców;
- Przypomnij zasady dyskusji z uczniami, uwzględniając elementy odreagowania- na godzinach wychowawczych, innych lekcjach;
- Poinformuj uczniów na forum klasy;
- Stwórz możliwość uczestniczenia w ceremoniach pogrzebowych.

3. Działania naprawcze:

- Oceń potrzeby- monitoruj stan psychiczny uczniów ze szczególnym uwzględnieniem reakcji stresu pourazowego, zwróć uwagę na uczniów, u których stwierdzasz szczególnie ostry lub chroniczny przebieg reakcji;
- Skonsultuj sytuację z pedagogiem lub specjalistą z PPP; ułatw kontakt ze specjalistami

Wtargnięcie napastnika do szkoły

Wtargnięcie napastnika z niebezpiecznym narzędziem lub bronią, który strzela do osób znajdujących się na korytarzu i w salach lekcyjnych, tzw. aktywny strzelec.

- Jeżeli nie miałeś szansy na ucieczkę, ukryj się, zamknij drzwi na klucz (zabarykaduj się)
- Zaopiekuj się uczniami ze SPE i uczniami, którzy potrzebują pomocy
- Każ bezwzględnie wyciszyć, wyłączyć telefony - niespodziewane sygnały telefonów mogą zdradzić obecność osób wewnątrz zamkniętych pomieszczeń i zachęcić napastnika do wejścia
- Poinformuj policję wysyłając informację tekstową - SMS o zaistniałej sytuacji
- Zastoń okno, zgaś światło
- Nie przemieszczaj się
- Stań poniżej linii okien, zejź z światła drzwi
- Zejź z linii strzału, połoź się na podłodze
- Jeżeli padną strzały, nie krzycz
- Nie otwieraj nikomu drzwi
- W przypadku wtargnięcia napastnika do pomieszczenia podejmij walkę, która może być ostatnią szansą na uratowanie życia

W przypadku bezpośredniego kontaktu z napastnikami, którzy dążą do przejęcia kontroli nad szkołą:

- Wykonuj bezwzględnie polecenia napastnika
- Na żądanie terrorystów oddaj im przedmioty osobiste, np. telefon
- Poinformuj, że nie możesz wykonać jakiegoś polecenia
- Nie patrz terrorystom w oczy, unikaj kontaktu wzrokowego
- Nigdy nie odwracaj się plecami do napastnika
- Nie zwracaj na siebie uwagi
- Nie lekceważ napastnika i nie bądź agresywny
- Nie oszukuj terrorysty
- Uspokój uczniów, zawsze zwracaj się do nich po imieniu
- Poinformuj napastnika o uczniach ze schorzeniami

- Pytaj zawsze o pozwolenie, np. gdy chcesz się zwrócić do uczniów
- Zawsze korzystaj z dobrej woli terrorysty

W przypadku działań antyterrorystycznych podjętych przez policję:

- Nie uciekaj z miejsca zdarzenia, nie wykonuj gwałtownych ruchów
- Nie próbuj pomagać służbom ratowniczym, dyskutować z nimi
- Połóż się na podłodze, trzymaj ręce z otwartymi dłońmi najlepiej na wysokości głowy
- Słuchaj poleceń i instrukcji grupy antyterrorystycznej, poddawaj się jej działaniom
- Nie trzymaj oczu w przypadku użycia gazów łzawiących
- Pytaj o pozwolenie zaopiekowania się swoimi uczniami
- Odpowiadaj na pytania funkcjonariuszy
- Bądź przygotowany na traktowanie ciebie jako potencjalnego terrorysty dopóki twoja tożsamość nie zostanie potwierdzona
- Po wydaniu polecenia wyjścia – opuść pomieszczenie jak najszybciej, oddal się we wskazanym kierunku
- Nie zatrzymuj się dla zabrania rzeczy osobistych, zawsze istnieje ryzyko wybuchu lub pożaru

Podłożenie ładunku wybuchowego

Otrzymanie informacji o podłożeniu ładunku wybuchowego:

- Prowadząc rozmowę z osobą informującą o podłożeniu ładunku wybuchowego zapamiętaj jak największą ilość szczegółów
- Zapisz natychmiast wszystkie uzyskane lub zapamiętane informacje
- Poinformuj niezwłocznie o otrzymaniu zgłoszenia osobę odpowiedzialną w szkole za uruchomienie procedury
- Po usłyszeniu sygnału o podłożeniu ładunku wybuchowego rozpocznij ewakuację zgodnie z planem ewakuacji
- Nie używaj telefonu komórkowego
- Sprawdź, jeżeli możesz, czy w klasie pozostały przedmioty, które nie należą do jej wyposażenia
- Bezwzględnie wykonuj polecenia osoby kierującej sytuacją kryzysową lub funkcjonariuszy służb
- W miejscu ewakuacji policz wszystkie dzieci i poinformuj osobę odpowiedzialną za kierowanie działaniami kryzysowymi
- Poinformuj rodziców o miejscu odbioru dzieci i drodze dojazdu

BEZPIECZEŃSTWO CYFROWE

Dostęp do treści szkodliwych, niepożądanych i nielegalnych

- Zabezpieczyć dowody w formie elektronicznej
- Ustalić, czy treści można powiązać z uczniami szkoły, czy nielegalne i szkodliwe treści nie mają związku z uczniami danej szkoły
- Poinformować wszystkich rodziców lub opiekunów dzieci uczestniczących w zdarzeniu o sytuacji i roli ich dzieci
- Przeprowadzić rozmowę ze sprawcami na temat ich postępowania i w jej trakcie uzmysłwić im szkodliwość prowadzonych przez nich działań
- W przypadku upowszechniania przez sprawców treści nielegalnych (np. pornografii dziecięcej) należy złożyć zawiadomienie o zdarzeniu na Policję
- Zgłosić zdarzenie do serwisu dyzurnet.pl
- Dzieci - ofiary i świadków zdarzenia – należy od pierwszego etapu interwencji - otoczyć opieką psychologiczno-pedagogiczną
- Podjęcie działań edukacyjnych i wychowawczych w klasie a nawet całej szkole
- W przypadku naruszenia prawa np. rozpowszechniania materiałów pornograficznych z udziałem nieletniego lub prób uwiedzenia małoletniego w wieku do 15 lat przez osobę dorosłą należy – w porozumieniu z rodzicami dziecka - niezwłocznie powiadomić Policję

Cyberprzemoc

- Ustalić charakter zdarzenia; Realizując procedurę należy unikać działań , które mogłyby wtórnie stygmatyzować ofiarę lub sprawcę, np.: wywoływanie uczniów z lekcji, konfrontowanie ofiary i sprawcy, niewspółmierna kara, wytykanie palcami, etc. Trzeba dokonać oceny, czy zdarzenie wyczerpuje znamiona cyberprzemocy
- Zabezpieczyć wszystkie dowody związane z aktem cyberprzemocy
- Gdy sprawca cyberprzemocy jest znany i jest on uczniem szkoły, pedagog szkolny powinien przeprowadzić z nim rozmowę o jego zachowaniu
- Udzielić wsparcia ofierze (pomoc psychologiczno-pedagogiczna)
- Zadbać o bezpieczeństwo świadków zdarzenia, zwłaszcza, jeśli byli oni osobami ujawniającymi cyberprzemoc
- Samo wystąpienie zjawiska cyberprzemocy nie jest jednoznaczne z koniecznością zaangażowania Policji i sądu rodzinnego – procedura powinna umożliwiać rozwiązanie sytuacji problemowej na poziomie pracy wychowawczej szkoły. Szkoła powinna powiadomić odpowiednie służby (np. sąd rodzinny), gdy wykorzysta wszystkie dostępne jej środki wychowawcze (rozmowa z rodzicami, konsekwencje z statutu i/lub regulaminu wobec ucznia) i interwencje pedagogiczne, a ich zastosowanie nie przynosi pożądanych rezultatów (np. nie ma zmian postawy ucznia)

Naruszenia prywatności dotyczące nieodpowiedniego lub niezgodnego z prawem wykorzystania danych osobowych lub wizerunku dziecka i pracownika szkoły

- Gdy sprawcą jest uczeń - kolega ofiary ze szkoły czy klasy, uczniowie lub rodzice winni skontaktować się z dyrektorem szkoły, wychowawcą lub Szkolnym Mentorem Bezpieczeństwa Cyfrowego
- Należy zabezpieczyć dowody nieodpowiedniego lub niezgodnego z prawem działania - w formie elektronicznej
- Dokonać zmiany danych, które należą do ofiary (hasła, loginy, kody dostępu)
- Gdy sprawcą incydentu jest uczeń szkoły, należy wobec niego – w porozumieniu z rodzicami – podjąć działania wychowawcze, zmierzające do uświadomienia nieodpowiedniego i nielegalnego charakteru czynów, jakich dokonać
- Dyrekcja szkoły winna podjąć decyzje w sprawie powiadomienia o incydencie Policji, biorąc pod uwagę wiek sprawcy, jego dotychczasowe zachowanie, postawę po odkryciu incydentu oraz opinie wychowawcy i pedagoga
- Udzielić wsparcia ofierze (pomoc psychologiczno-pedagogiczna)
- Gdy kradzież tożsamości, bądź naruszenie dobrego wizerunku ofiary jest znane szerszemu gronu uczniów szkoły, należy podjąć wobec nich działania wychowawcze, zwracające uwagę na negatywną ocenę naruszania wizerunku ucznia – koleżanki lub kolegi oraz ryzyko penalizacji